

Rozhovor s Josefem Fantou u příležitosti jeho 90. narozenin

Prof. Ing. Josef Fanta, CSc. (*3. července 1931), vystudoval lesnickou ekologii na Lesnické fakultě Českého vysokého učení technického. Poté pracoval necelých 10 let ve Výzkumné stanici Ústavu lesního hospodářství a myslivosti v Opocně, kde řídil výzkumný program Přeměny smrkových monokultur na smíšené porosty. Stál u zrodu Krkonošského národního parku, zastával funkci zástupce ředitele, vedl výzkumné a dokumentační pracoviště a byl tajemníkem vědecké rady parku. Po sovětské okupaci (1968) mu postupně byla práce v KRNP zne-možněna, živil se jako topič, údržbář a zahradní dělník. V r. 1977 emigroval do Nizozemska, kde žil až do r. 2010. Působil v Ústavu lesnictví a krajinného plánování ve Wageningenu. Získal profesuru v oboru krajinné ekologie na univerzitě v Amsterdamu a lesnické ekologie na univerzitě ve Wageningenu.

Za zásluhy o holandské lesnictví obdržel v r. 2006 vysoké státní vyznamenání a byl jmenován důstojníkem Oranžského řádu. Po r. 1989 se angažoval v záchraně a obnově lesů v Krkonoších, se zajištěním obrovské finanční podpory Nadace FACE (Forest Absorbing Carbon dioxide Emission). Zapojil se také do odporu vůči nekompetentním přístupům k národnímu parku Šumava. Externě přednášel krajinnou ekologii na Přírodovědecké fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Mimo jiné zpracovává expertní vyjádření k hospodaření v našich lesích i krajíně obecně (blíže Živa 2011, 3: XXXVI). Za své celoživotní aktivity převzal v r. 2007 Cenu ministra životního prostředí a v r. 2015 Cenu Josefa Vavrouška. Do Živy přispívá od r. 1970, připravil např. rozsáhlé seriály – o lesích (2007), za který mu bylo uděleno Zvláštní ocenění časopisu Živa, a o krajíně (2011).

Josefe, oslovil jsem kolegy, jestli by ti položili několik otázek do našeho rozhovoru, a jako první padlo, který strom a bylina jsou ti obzvlášť milé a proč.

Asi tě to překvapí, ale na tuto otázku nemohu dát uspokojivou odpověď. Mně nebyly a nejsou dodnes milé či nemilé jednotlivé dřeviny či byliny, ale jejich celek – les. Za svého působení v Krkonoších jsem se hodně zabýval smrkem, v Nizozemsku jsem naopak věnoval hlavní pozornost buku. Ale ne proto, že by mi v Krkonoších byl milý smrk – tam ho bylo třeba spíše omezovat. S bukem v Nizozemsku to zase bylo naopak. A s bylinami to bylo podobné. Je pravda, že mě zajímala jedle. Ale k jejímu systematickému výzkumu jsem se nedostal. V současné době by byly bližší informace o jedli nepochybně vítány.

Když se řekne tvé jméno, vybaví se mnoha lidem právě les. Pomohl jsi mu postavit se na vlastní nohy po imisní kalamitě v Krkonoších, monitoroval jsi

pralesy ve východní Evropě, promýšlel evropskou lesnickou strategii na základě zkušeností v Nizozemsku. Kdy sis poprvé uvědomil, že ekologické a k přírodě šetrné hospodaření je pro lesní ekosystém i vlastnosti lesa výhodnější?

Já jsem v lese v podstatě vyrostl, a tak pro mě bylo naprosto přirozené, že jsem se už rozhodl jít studovat lesařinu a pokračovat tak v naší zaběhnuté rodové tradici. K ekologickému zaměření mi otevřela oči má osobní zkušenost a má učitelé na lesnické fakultě Českého vysokého učení technického v Praze – profesori Pravdomil Svoboda, Antonín Pfeffer, Alois Mezera, Jaromír Čížek a Miloslav Chroust. Ti starší z nich měli vlastní zkušenost s mniškovou kalamitou na přelomu 20. a 30. let minulého století. Já jsem tehdy jako malý kluk chodil s svým dědou, hajným na polesí Bohdaneč, lepovat stromy. Později přispěly zku-

šenosti z války a suchý rok 1947. Učitelé na fakultě mi k tomu dodali plno informací, naučili mě s nimi pracovat. Za mého studia v 50. letech zavedli na fakultě ekologickou specializaci – nauku o lesním prostředí. Automaticky jsem se na ni přihlásil. Mně nešlo o technické aspekty pěstování lesa, šlo mi o podstatu věci. To velice oceňoval prof. Mezera, u kterého jsem pracoval jako student-asistent. Chtěl si mě jako asistenta nechat na své katedře. To ale komunistická strana a vláda nemohla strávit – nebyl jsem jí po chuti.

Kdy a kde tě vývoj lesa v rámci lesnické dynamiky nejvíce překvapil?

Zájem o dynamiku lesa byl součástí ekologického zaměření mého studia a pracovního směřování. Přirozená obnova lesa představovala součást výzkumného programu Přeměny smrkových monokultur na smíšené porosty, na kterém jsem pracoval a který jsem až do jeho zrušení komunisty na začátku 60. let řídil ve stanici Výzkumného ústavu lesního hospodářství a myslivosti v Opocně. Stejný přístup jsem zvolil i v Krkonošském národním parku. Na skutečná „překvapení“ došlo ale až později. První se dostavilo krátce po zahájení výzkumu borových lesů na vátých písčích v Nizozemsku. A druhé po návratu do Krkonoš na začátku 90. let – přirozená obnova pionýrských dřevin na kalamitních holinách způsobených kyselou depozicí. Na přirozené dynamice lesa jsme postavili hlavní část programu Nadace FACE. Byla to dobrá volba.

Dalším územím, kde ti příroda dala za pravdu, je Šumava. Jak vidíš její vývoj?

Šumava je krásný příklad toho, co příroda umí. Jsem rád, že tamní kolegové se nedali ovlivnit hojnými řečmi, že na Šumavě po kůrovci a polomech už nikdy neporoste les a že vsadili na přirozenou dynamiku lesa. Šumava má nejvíce srážek z našich pohoří, les tam nezanikne. Současné vedení parku umí s tamními specifickými podmínkami ve prospěch lesa dobře pracovat.

Vidíš v aktuálních lesnických osobnostech někoho, kdo má potenciál změnit české lesnictví tak, aby nepasečné hospodaření v budoucnu dominovalo?

Nebudu jmenovat žádné současné osoby ani osobnosti, i když některé by si to zasloužily. Zaměřím se na trend vývoje. Středo-evropské lesnictví bylo už od svých počátků zaměřeno ekonomicky (Von Carlowitz: Sylvicultura Oeconomica, 1713). A jeho vývoj je příkladem toho, kam se dá s výhradně ekonomickým zaměřením pěstování lesa dospět. Stejně jako v sou- sedních zemích se i u nás v průběhu minulého století začal prosazovat jiný směr vývoje – orientace na přírodě blízké formy hospodaření (Josef Konšel, Hugo Konias, František Kratochvíl a další). Lesnická politika řízená ekonomickými zájmy si ale prosazovala své. A to se ještě nedávno promítalo i do lesnické výuky. Pamatuji se, jak za mnou po mé (neoficiální) přednášce na jedné zdejší fakultě přišli dva studenti a řekli mi: „To, co jste nám tady říkal o potřebném zaměření evropského lesního hospodářství, jsme od našich učitelů nikdy neslyšeli.“

1 Josefovi s přáním všeho nejlepšího k narozeninám a do dalších let z redakce a redakční rady Živy. Ohrožený taxon podhůří, hor a subalpínského stupně prha arnika (*Arnica montana*) roste i u nás, mimo jiné v Krkonoších a na Šumavě. Kresba švédského botanika C. A. M. Lindmana, Bilder ur Nordens Flora (1917–1926)

2 Josef Fanta (vpravo) a Petr Petřík. Klokočná 2017. Foto T. Ježek

Dnes je už situace jiná. A současná kalambita vývoj ke změně urychluje. Inovativní přístupy ukazuje např. sdružení Pro Silva Bohemica. Vývoj ale dosud vážně v koncepci výkonu hospodaření. Maloplošné nepasečné hospodaření se nedá dost dobře provozovat za vydatné pomoci harvestorů a těžebních firem z druhého konce republiky. Samozřejmou součástí koncepce jiného lesa musí tedy být i jiná koncepce ekonomiky a jiný model hospodaření. To dosud vyřešené není. Že to jde, ukazuje např. Slovinsko, kde se integrované nepasečné hospodaření v lesích provozuje již od 70. let minulého století.

Jak bys navrhl zlepšení hospodaření s vodou v lesích?

To je velmi složitá záležitost, která se musí řešit v několika rovinách. Zmíním tři podle mého názoru nejdůležitější.

- Pod vlivem změny klimatu se mění vlastnosti některých lesních stanovišť. Dosaďovací stanovištní typologii je třeba podrobit revizi. Pro některá stanoviště půjde o zásadní změnu, která se promítne do vývoje lesa, přirozené druhové skladby, cílové druhové skladby hospodářských lesů a tedy i způsobů a cílů hospodaření.

- Zalesněné horské a pahorkatinné oblasti jsou u nás pramennými oblastmi většiny našich vodních toků. Hospodaření v nich bude třeba řídit přísnými pravidly zaměřenými na zadržování vody v krajině.

- A nakonec doufám, že minulostí jsou velkoplošné holoseče, těžká harvestorová technika, ničení lesních půd a překotná výstavba širokých cest pro těžká nákladní auta – to všechno provázené nadměrným odtokem vody z dočištěného území. Toto do našich lesů nepatří. Technika se musí přizpůsobit cílům hospodaření, ve kterých hraje retence vody nejdůležitější roli.

Další velkou oblastí, kde se realizuje a mnoho lidí tě následuje, je ekologie krajiny. V jakém vztahu je plánování krajiny a hospodaření v lesích?

Jak to bylo v Nizozemsku a jaký by byl ideální stav u nás?

Les je důležitou strukturální složkou krajiny a hospodaření v lesích je součástí nakládání s krajinou. Způsob hospodaření v našich lesích významně ovlivňuje vodní režim

krajiny a její biodiverzitu. V podmínkách střední Evropy by mělo mít přednost přírodní blízké hospodaření. A neplatí to jen pro lesy a lesní hospodářství. Monokulturní hospodaření vychází všude z jediného zájmu – ekonomického zisku. Neklade si limity a vede v důsledku toho všude ke stejným koncům. Nezáleží přitom, jestli jde o smrk, řepku, slepice nebo kapry.

Pokud jde o Holandsko, vývoj, kterým teď procházíme my, si odbylo v poválečném období, pod vlivem Marshallova plánu. Zlomilo se to v průběhu 70. let. Poznali, že jen s ekonomickými zájmy to nejde, že do práce s krajinou se musejí zapojit i přírodní a sociálně-kulturní zájmy. Dnes už jsou o hodný kus dál. Politika krajiny tam má jasný obsah a dlouhodobý cíl. Koncepce využívání krajiny vychází ze souladu přírodních, užitkových a kulturních hledisek. Na univerzitách v Amsterodamu, Wageningenu a Groningenu a v různých institucích a výzkumných ústavech pracuje na tomto poli hned několik mých bývalých studentů. A myslím, že to dělají dobře. U nás politika krajiny neexistuje, o způsobech využívání krajiny rozhodují velkopodnikatelé, stavaři, developeři a političtí odborníci na stavbu plavebních kanálů, které ani nenapadne položit si otázku, jaká bude po 50 letech změny klimatu bilance srážek na našem území. O žádoucím ideálním stavu v oblasti plánování krajiny u nás je proto lepší pomlčet.

Když porovnáš vzdělávání studentů v Nizozemsku a u nás, jak vést studenty, aby bylo uvědomění krajiny a přírody ve společnosti větší?

Nizozemská škola a celý vzdělávací systém jsou postaveny na aktivní účasti žáků a studentů ve vzdělávacím procesu. K tomu jsou děti vedeny už od prvního dne ve škole. Učí se přemýšlet o souvislostech, myslet ve vztazích. Studenti jsou pak hovornější, více se ptají, více přemýšlejí o podstatě věci, více je zajímaví inovace. Někdy se mi při přednášce podařilo vyprovokovat je tak, že jsme od přednášky přešli k diskusi na dané téma. Myslím, že tohle byly ty nejlepší přednášky. Když jsem se s mými studenty při odchodu z univerzity loučil, řekli mi, že si cenili toho, že mé přednášky nebyly fádni, že jsem je učil přemýšlet. Někdy prý o daném tématu diskutovali v klubovně na fakultě až do noci. Bylo to od nich nejlepší ocenění, jakého se mi kdy dostalo. Mám dojem, že situace na zdejších školách je mnohdy dosti odlišná. Proč to říkám – asi nezáleží jen na studentech, ale i na přednášejících.

Myslím, že bychom měli při výuce jít tím „holandským“ směrem. Studenty je třeba naučit přemýšlet o vztazích, o souvislostech. Pro posílení uvědomění krajiny a přírody ve společnosti by to bylo nepochybně velmi užitečné. Možná bychom takový přístup mohli nazvat ekologií výuky.

Jak bys hodnotil vývoj v přístupu obyvatel České republiky ke krajině po r. 1989? Došlo, postupně dochází, nebo dosud nedošlo k posunu k většímu respektu k ochraně hodnot krajiny?

Až do listopadu 1989 žila česká společnost v určitém „nedostatkovém“ režimu – hospodářský vývoj zaostával za vývojem zemí

3

západní Evropy. To po převratu podpořovalo konzumní orientaci společnosti, na úkor respektu ke krajině. Ekonomická přestavba Václava Klause tento trend ještě podpořila – vzpomeňme na jeho nesmyslný ekonomický dort, na který si po upečení jako třešničku posadíme přírodní prostředí. Ten přehnaný ekonomismus a konzumerismus přežívá v části společnosti dosud. Ale mladá generace se už na situaci dívá jinak. Přibývá znalostí, důležitou roli hraje změna klimatu. Názory na způsoby nakládání s krajinou se ve společnosti postupně mění.

Bohužel na tuto potřebu změny dosud neslyší a nereaguje vedení české politiky. V posledních 20 letech přicházejí silné podněty ke změně z Evropy. Ale ani na ně nereaguje česká politika adekvátním způsobem – viz např. dodržování Evropské úmluvy o krajině. K jejímu plnění se česká politická reprezentace zavázala v r. 2004, při vstupu země do Evropské unie. Jak se tento závazek realizuje, je známo. Mezinárodní ostuda ale zřejmě v politických kruzích nevádí.

Dočetl jsem se v edici Osudy, že svůj život hodnotíš ve čtyřech etapách: dětství a život v pravdě v rodinném kruhu, dospělost a snaha odolat manipulacím a polopravdám komunistického režimu, emigrace a s ní spojená možnost realizace, poznání otevřené společnosti a návrat z emigrace a částečné zklamání z polistopadového vývoje. Stále to vidíš tak pesimisticky?

Myslím, že ten můj současný pesimismus je opodstatněný. Za uplynulých 30 let se mnoho věcí změnilo k lepšímu, ale na mnoho dalších se nedostalo. Žádná z dosavadních politických reprezentací nebyla schopna zformulovat pro společnost srozumitelnou, jasnou a obecně přijatelnou vizi dalšího vývoje země, její cesty do budoucnosti. Za tu dobu bylo těch vlád asi 18,

3 Horská smrčina na Smrčině vyhlíží „pralesovitě“, jde ale o smrkový nálet na pastvině, která vznikla z původního pralesa někdy kolem r. 1810. Pást se tu přestalo až v polovině 19. století. Šumava. Foto P. Hubený

každá si prosazovala své zájmy, vývoj jde ode zdi ke zdi. Do vedení země se nedostávají skutečné osobnosti, narůstá populismus, prosazuje se demokracie bez odpovědnosti a bez pravidel. Ukazuje se zřetelně, že bez zodpovědného přístupu a dlouhodobé politické vize se země řídit nedá. Že stát není firma a rozhodování ze dne na den nestačí, ostatně ukázal i chaotický přístup k řešení současné covidové krize.

Už více než sedm let spolupracujeme na projektu Platforma pro krajinu. Možná o ní mnoho lidí ještě neví. Mohl bys ji představit a zmínit dílčí úspěchy?

Už od 50. let minulého století se v české krajině provozuje velkoplošné hospodaření, které nebere ohled na přírodní podmínky. Proměnlivá česká krajina ale není středoasijská step ani americká prairie – uniformní průmyslové způsoby využívání se do ní nehodí, mají pro ni negativní důsledky. Dnes máme nejvyšší míru eroze zemědělských půd v Evropě, nejnižší strukturní a biologickou diverzitu, největší dopady kůrovcové kalamity atd. Politika však již po desetiletí nebere na vědomí, že krajina je prostor veřejného zájmu, její vývoj a využívání se musí řídit s ohledem na potřeby a požadavky nejširší společnosti. Podle toho vypadají i politická rozhodování o krajině – jednání o zmenšení maximální rozlohy pěstování zemědělských plodin na 30 ha trvala přes 10 let, protierozní vyhláška nebyla přijata dodnes, stavební zákon je neuvěřitelným příběhem sám o sobě.

Pod vlivem probíhající změny klimatu se mění přírodní podmínky krajiny. Vědec-

ký výzkum se za této situace soustřeďuje na změny zásobování půdní vodou, erozi, biodiverzitu a další dopady klimatické změny na ekosystémové procesy a složky. Co ale chybí, je integrace těchto vlivů a jejich dopad na vývoj a využívání krajiny jako veřejného prostoru. Nemáme zavedené krajinné plánování jako důležitý nástroj řízení vývoje a využívání krajiny. Proto jsme v rámci programu Akademie věd Strategie AV21 založili Platformu pro krajinu jako mezioborové sdružení vědeckých a odborných pracovníků, které si klade za úkol podporovat integraci a koordinaci výsledků výzkumu ve prospěch řešení problémů naší krajiny. Na takovou činnost mají v jiných zemích oficiální útvary státní správy. To u nás chybí. Naším cílem je podpořit zpracování promyšlené krajinné politiky, vize krajiny a systému řízení vývoje a využívání krajiny – nikoli jako zdroje zisků podnikatelů a developerů, ale jako prostoru veřejného zájmu.

Uspořádali jsme již řadu seminářů na různá témata, vydali řadu publikací. Zanedlouho vyjde v Nakladatelství Academia jedna další o jiných lesích a jejich jiném obhospodařování. Podrobnější informace o Platformě pro krajinu je možné najít na jejich webových stránkách nasekrajina.eu.

A na závěr: Co považuješ za nejdůležitější, že si stále uchováš takovou duševní a fyzickou svěžest?

Nejspíš to bude ten výše zmíněný pohled do budoucnosti. A přesvědčení, že změna je už na cestě.

Děkuji za rozhovor a přeju ti mnoho spokojenosti a tvůrčího elánu.

K dalšímu čtení např. Živa 2007, 1–6; 2011, 1–6; 2013, 4: 157–159, 5; LXXXIX–XCII; 2015, 6: CXVII–CXVIII; 2020, 5: CXXVIII–CXXXIX a CXXXII.